

Юрій МИРОШНИЧЕНКО,
голова Іллічівського районного суду
м. Маріуполя Донецької області,
кандидат юридичних наук

ТАКТИКА СУДУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ГЕНЕЗА ТА ПЕРСПЕКТИВА

Криміналістика виникла й розвивається як наука, яка своїми положеннями сприяє діяльності правозастосовних органів зі встановлення істини у кримінальному провадженні, відправленню правосуддя й запобіганню злочинам. Відповідно криміналістика вивчає ті закономірності об'єктивної дійсності, які проявляються у сфері діяльності органу дізнання, слідчого, суду, експерта-криміналіста зі встановлення істини в судочинстві, тобто в судовому дослідженні, під яким розуміється діяльність компетентних органів з розкриття й розслідування злочинів, судового розгляду кримінальних справ¹. На сучасному етапі криміналістична тактика як розділ науки криміналістики, вивчаючи специфічну групу закономірностей, в остаточному підсумку покликана підвищити ефективність такої діяльності за допомогою розробки найбільш раціональних прийомів її здійснення.

У юридичній літературі існує чимало праць, присвячених з'ясуванню поняття й суті криміналістичної тактики. Проте дотепер в криміналістичній науці дискусійним залишається питання щодо можливості використання криміналістичних тактичних рекомендацій судом, який не є учасником процесуального протиборства. Виходячи зі змісту норм закону та суті змагального процесу, можна припустити, що суд – далекий від криміналістичної тактики суб'єкт. Але чи так це насправді? Відповідь на це концептуальне питання й становить мету цього дослідження.

¹ Криміналістика: Учебн. / Под ред. Р.С. Белкина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2006. – С. 32.

Щоб повніше зрозуміти сьогоденний стан та можливості подальшого вирішення проблеми використання судом напрацювань криміналістичної тактики, зробимо короткий екскурс в історію становлення й розвитку цього розділу криміналістики.

Одним із перших криміналістів, за яким багато дослідників небезпідставно визнають введення в науковий і поліцейський вжиток терміна «кримінальна тактика», й сучасником Г. Гросса є відомий на початку ХХ століття вчений А. Вайнгарт. Зведенням всіх його наукових досягнень, заснованих на величезному досвіді й накопичених емпіричних знаннях, є праця під назвою «Кримінальна тактика. Керівництво до розслідування злочинів», що у Росії вийшла спочатку в 1910 р. в Овручі, а потім була перевидана в 1912 р. у Санкт-Петербурзі.

Головне в цій праці можна виразити цитатою, що, на мою думку, відображає всю її суть: «Метою карного розшуку або розкриття злочинів є боротьба зі злочинністю й усілякий захист особистої й майнової безпеки громадян, – ось чому розшукова поліція, що несе цей відповідальний обов'язок, є, насамперед, поліцією ініціативи, діяльність якої може увінчатися успіхом тільки за умови, якщо вона буде постійно вести наполегливе, активне й повсюдне переслідування злочинців, а не пасивно тільки оборонятися від їхніх зазіхань. Для успішного ведення такої боротьби, особливо зі злочинцями-професіоналами, насамперед необхідно з'ясувати, зібрати, об'єднати вже відомі й виробити нові прийоми боротьби і переслідування злочинців, причому систематичний виклад прийомів боротьби зі злочинністю, науково-об'єктивних і практично перевірених способів розслідування злочинів, з'ясування винних, збирання доказів, затримання й викриття злочинця – є не що інше, як кримінально-поліцейська тактика, яка є такою ж необхідною приналежністю мистецтва розкриття злочинів, як воєнна тактика у військовому мистецтві»¹.

У 1955 р. питання щодо системи криміналістики й зокрема щодо місця в ній тактики було розглянуто на засіданнях ради Всесоюзного науково-дослідного інституту криміналістики Прокуратури СРСР. Із доповідями щодо цієї проблеми виступили А. Вінберг – «Про систему науки радянської криміналістики» і А. Васильєв – «Тактика слідства, її зміст і місце в системі науки радянської криміналістики»².

А. Вінберг запропонував положення, за яким особливим розділом криміналістики поряд із криміналістичною технікою й методикою розслідування окремих видів злочинів повинна бути криміналістична тактика, що має своїм особливим ядром вчення про слідчу версію.

А. Васильєв у своїй доповіді дав докладну аргументацію, що доводить право слідчої тактики бути самостійним розділом криміналістики, й запропонував її визначення як частини криміналістики, що присвячена системі прийомів розслідування, загальних для розслідування злочинів усіх видів, і слугує основою для розробки методики розслідування окремих видів злочинів.

¹ Вайнгарт А. Уголовная тактика. Руководство к расследованию преступлений. – Овруч, 1910. – С. 3.

² Советская криминалистика на службе следствия. – Вып. 7. – М., 1956. – С. 153–164.

Інші учасники цієї ж дискусії висловили ряд зауважень і доповнень до доповідей. Важливу думку висловив Г. Міньковський, який зазначив, що в доповідях зовсім відсутня вказівка на тактику судового слідства, загальні питання якої ніким не розробляються. Це було однією із перших згадок про можливість використання криміналістичних даних судом після того, як на ці можливості в першій половині минулого століття вказав А. Ципкін¹.

У 1964 р. Л. Ароцкер публікує результати свого дослідження, присвяченого проблемам застосування даних криміналістики в судовому розгляді. По суті це – перша праця монографічного характеру, де обґрунтовується принципова можливість і необхідність використання досягнень криміналістики в судовому розгляді.

Автор, зокрема, підкреслює, що необхідно озброїти суд рекомендаціями з питань криміналістичної тактики. Правильна побудова судового слідства, визначення черговості встановлення фактів, особливості судового слідства залежно від характеру кримінальної справи – всі ці питання криміналістичної тактики також повинні бути відомі суду.

Усі положення криміналістики, що використовуються в суді, по суті утворюють розділ, який Л. Ароцкер пропонував назвати «судовою криміналістикою». Предметом цього розділу криміналістики, на його думку, є прийоми й методи одержання й перевірки судом доказів з метою встановлення істини у справі, винесення обґрунтованого й правильного вироку, а також виявлення причин і умов, що сприяють вчиненню злочину, з метою вжиття заходів щодо їх усунення².

Однак ця позиція у підручниках з криміналістики аж до 1970 р. так і не знаходила свого відображення, тактика, як і раніше, визначалася як частина криміналістики, що становить систему тактичних рекомендацій, загальних для розслідування всіх видів злочинів, що засновані на нормах кримінально-процесуального закону й відповідають зазначеним у ньому завданням розслідування³. Тобто стосувалася вона винятково досудового слідства.

Проте Є. Лівшиц та Р. Белкін зазначають, що криміналістика виникла як наука про методи розслідування злочинів. Тому спочатку сферою застосування її рекомендацій була тільки сфера досудового розслідування. Однак у міру розвитку криміналістичної науки ставало все більш зрозумілим, що її рекомендації можуть із успіхом бути використані й у процесі судового слідства при проведенні тих або інших дій з дослідження й оцінки наявних і збирання нових доказів. Дослідження можливостей і меж застосування даних криміналістики судом у ряді випадків виявило необхідність таких криміналістичних рекомендацій, які призначалися б саме для суду, враховували специфіку судового слідства і його відмінності від досудового розслідування. Завдання

¹ Цыпкин А.Л. Судебное следствие и криминалистика // Социалистическая законность. – 1938. – № 12.

² Ароцкер Л.Е. Использование данных криминалистики в судебном разбирательстве уголовных дел. – М.: Юридическая литература, 1964. – С. 24–25.

³ Криминалистика: Учебн. – М., 1968. – С. 271.

полягало в розробці тактики саме судового слідства, і це завдання визначало одну з важливих тенденцій розвитку криміналістики¹.

Отже, у розвиток цих тенденцій розробка тактики судового слідства закономірно повинна була стати одним із завдань криміналістичної тактики, що врешті-решт відбулося. Вже в 1969 р. Р. Белкін при визначенні завдань криміналістики згадував серед них розробку й удосконалення організаційних, тактичних і методичних основ як досудового слідства, так і судового розгляду².

Згодом І. Пантелеєв у своїх працях також пише, що завданнями слідчої тактики як розділу криміналістики є розробка найбільш ефективних тактичних прийомів на основі широкого використання сучасних наукових даних, узагальнення передової судової й слідчої практики та активне впровадження тактичних рекомендацій у практичну діяльність органів розслідування й суду³.

Як зазначалось, досліджень, присвячених з'ясуванню поняття й суті криміналістичної тактики, існує чимало. Але при цьому проблема включення до неї судової тактики й понині залишається в науці дискусійною.

Так, І. Пантелеєв включає в поняття слідчої тактики, крім тактики досудового розслідування, й судову тактику. Всі питання, що постають перед суддями, прокурором і адвокатом у ході судового слідства, мають тактичний характер, відносяться до сфери слідчої тактики й повинні вирішуватися не на основі суб'єктивістського підходу, а з урахуванням наукових рекомендацій⁴.

Автор доходить однозначного висновку про існування судової тактики й закликає вести наукову розробку її проблем. Подібне ставлення до проблеми висловив Н. Хлюпін⁵. Водночас В. Комісаров, будучи солідарним з А. Васильєвим, заперечує І. Пантелеєву, стверджуючи, що використання окремих тактичних рекомендацій на стадії судочинства, на його думку, ще не є підставою для розширювального розуміння предмета й завдань слідчої тактики⁶.

Поряд з цим В. Комісаров не виключає можливості формування судової тактики в майбутньому. В одній із останніх праць, присвячених теоретичним основам криміналістики, А. Васильєв, відмовившись від першопочаткової точки зору, визнав, що сама ідея про включення до предмета криміналістики тактики судового слідства заслуговує на увагу і криміналістика тільки виграє від цього. Зроблено це може бути, на думку автора, не в спеціальному, самостійному розділі науки, а при викладі питань, що становлять предмет слідчої тактики⁷.

Зрештою констатуємо той факт, що кількість вчених-криміналістів, які визнають за криміналістичною тактикою судового розгляду кримінальних

¹ Лившиц Е.М., Белкин Р.С. Тактика следственных действий. – М., 1997. – С. 38.

² Белкин Р.С. Криминалистика: Учебн. – Т. 1. – М., 1969. – С. 13.

³ Пантелеев И.Ф. Криминалистика: Учебн. – М., 1988. – С. 329.

⁴ Пантелеев И.Ф. Теоретические проблемы советской криминалистики. – М., 1980. – С. 62–63.

⁵ Криминалистика / Под ред. И.Ф. Пантелеева, Н.А. Селиванова. – М., 1988. – С. 328.

⁶ Комиссаров В.К. Научные, правовые и нравственные основы следственной тактики. – Саратов, 1980. – С. 20; Васильев А.Н. Следственная тактика и ее место в системе криминалистики // Криминалистика на службе следствия. – Вып. 15. – М., 1961. – С. 41, 47.

⁷ Васильев А.Н. Предмет криминалистики // Социалистическая законность. – 1967. – № 1.

справ право на існування, досить велика. Серед них – В. Танасевич, який визначає криміналістичну тактику як систему прийомів проведення слідчих і судових дій¹. Подібним чином ставиться до проблеми судової тактики Р. Белкін². На сучасному етапі розвитку криміналістичної тактики, вважає Н. Якубович, нею охоплюються проблеми тактики, що застосовується в діяльності органів розслідування й суду. Водночас Н. Якубович розрізняє слідчу тактику й тактику судового слідства, пояснюючи це тим, що криміналістична тактика – це тактика, застосовувана тільки в одному з видів правоохоронної діяльності, на досудовому слідстві або в судовому засіданні³. Л. Ароцкер, зупинившись на терміні «криміналістична тактика судового слідства», зводить його до системи заснованих на кримінально-процесуальному законі прийомів і методів планомірної підготовки й проведення судового слідства та окремих судових дій, що забезпечують встановлення істини у справі⁴. Своє визначення тактики судового слідства дає згадана вище Н. Якубович. Вона підкреслює криміналістичний характер використовуваних у суді засобів і методів, визначаючи тактику судового слідства як систему прийомів і методів, розроблених відповідно до кримінально-процесуального закону з використанням даних спеціальних наук і узагальнення судової практики для організації планомірного й ефективного поведження суду та учасників судового розгляду при проведенні процесуальних дій з дослідження доказів⁵. Такої ж точки зору дотримується С. Сухов⁶. Тактика судових дій, спрямованих на виявлення, перевірку й використання доказів, як зауважує А. Вінберг, істотно відрізняється від тактики однойменних слідчих дій і заслуговує спеціальної розробки⁷. На цій же позиції перебувають І. Биховський⁸, Г. Воробйов⁹, В. Тихиня¹⁰, М. Видря¹¹, Н. Медведєв¹². Поділяючи погляди А. Вінберга, Р. Белкіна й Л. Ароцкера щодо цього питання, Г. Зуйков знаходить їх досить перспективними для подальшого розвитку криміналістики¹³. С. Кисленко вважає, що успішне вирішення завдань, покладених на судові органи, залежить не лише від уміння грамотно застосовувати за-

¹ *Танасевич В.Г.* О предмете советской криминалистики // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1976. – Вып. 24. – С. 120.

² *Белкин Р.С.* Ленинская теория отражения и методологические проблемы советской криминалистики. – М., 1970. – С. 71.

³ Советская криминалистика: Теоретические проблемы. – М., 1978. – С. 135.

⁴ *Ароцкер Л.Е.* Использование данных криминалистики в судебном разбирательстве. – М., 1964. – С. 29.

⁵ Советская криминалистика: Теоретические проблемы. – М., 1978. – С. 139.

⁶ *Сухов С.П.* Тактические особенности судебного следствия: Дисс... канд. юрид. наук. – Свердловск, 1972. – С. 10–11.

⁷ *Винберг А.И.* Криминалистика: Раздел I: Введение в науку. – М., 1962. – С. 15.

⁸ Криминалистика / Под ред. *И.Ф. Крылова*. – Л., 1976. – С. 287.

⁹ *Воробьев Г.А.* Планирование судебного следствия. – М., 1978. – С. 12.

¹⁰ *Тихиня В.Г.* Теоретические проблемы применения данных криминалистики в гражданском судопроизводстве. – Минск, 1983. – С. 48.

¹¹ *Видря М.М.* Участники судебного разбирательства и гарантии их прав. – Краснодар, 1979. – С. 18.

¹² *Медведев Н.Н.* Теоретические основы расследования. – Краснодар, 1977. – С. 26–27.

¹³ Криминалистика / Под ред. *Р.С. Белкина, Г.Г. Зуйкова*. – М., 1968. – С. 266–267.

кон, а й оптимально використовувати положення різних наук, у тому числі й криміналістики¹. І. Румянцєвою проведено комплексне дослідження проблем ситуаційного підходу в діяльності суду при розгляді справ по першій інстанції². О. Корчагін вважає, що загальнотеоретичні і прикладні питання криміналістичного забезпечення судового розгляду кримінальних справ утворюють предмет самостійного розділу криміналістичної науки – «Криміналістичного забезпечення судового розгляду», що розробляється на базі відповідних розділів криміналістики: організації, криміналістичної техніки, криміналістичної тактики і криміналістичної методики³. С. Кобилинська, досліджуючи криміналістичні аспекти організаційного процесу при розгляді справ у суді першої інстанції, пропонує систему поєднання організаційних рекомендацій з тактикою судового слідства⁴. О. Сичовою досліджується питання тактичних комбінацій і операцій в рамках судового слідства, уточнюється поняття тактики судового допиту, пропонуються рекомендації щодо вдосконалення тактичного забезпечення огляду та експерименту на стадії судового слідства⁵. М. Вільгушинський присвятив свою працю розробці тактичних засад судового слідства та визначенню теоретико-методологічного підґрунтя до формування тактики судового слідства в системі криміналістики⁶. І. Когутич обґрунтовує концепцію принципової можливості й необхідності використання криміналістичних знань суддями та відповідними професійними учасниками розгляду кримінальних справ⁷.

Проте є й інші точки зору. Так, О. Баєв вважає, що законодавець по суті закрив питання про суд як суб'єкт криміналістики, однозначно визначивши її користувачів при судовому розгляді кримінальних справ – професійних представників сторін у суді. Отже, у системі криміналістичної тактики можна виокремити дві самостійні підсистеми: тактика кримінального переслідування (слідчого й державного обвинувачення) і тактика адвокатська (тактика професійного захисту від підозри або обвинувачення у вчиненні

¹ Кисленко С.Л. Понятие и сущность тактики судебного следствия / С.Л. Кисленко // Российский судья. – 2002. – № 9. – С. 26–29.

² Румянцева И.В. Ситуационный подход в судебном следствии суда I инстанции: Дисс... канд. юрид. наук / И.В. Румянцева; Калининградский государственный университет. – Калининград, 2004. – 189 с.

³ Корчагин О.Ю. Организационно-тактические и методологические основы криминалистического обеспечения судебного разбирательства уголовных дел: Дисс... д-ра юрид. наук / О.Ю. Корчагин; Кубанский государственный аграрный университет. – Краснодар, 2008. – 355 с.

⁴ Кобылинская С.В. Криминалистические проблемы организации судебного разбирательства по уголовным делам в суде первой инстанции: Дисс... кандидат. юрид. наук / С.В. Кобылинская; Кубанский государственный аграрный университет. – Краснодар, 2009. – 175 с.

⁵ Сычева О.И. Тактика судебного следствия: Дисс... канд. юрид. наук / О.И. Сычева; Казанский государственный университет. – Казань, 2009. – 219 с.

⁶ Вільгушинський М.Й. Тактика судового слідства в системі криміналістики: Монографія / М.Й. Вільгушинський; за ред. В.Ю. Шепітька. – Харків: Право, 2010. – 168 с.

⁷ Когутич І.І. Теоретичні основи використання криміналістичних знань під час розгляду кримінальних справ у суді: Автореф. дис... д-ра юрид. наук / І.І. Когутич; Київський нац. університет імені Тараса Шевченка. – К., 2010. – 38 с.

злочину як на досудовому слідстві, так і в суді). Немає ні тактики суду як такої, ні тактики судового слідства як такого. Є тактика підтримання державного обвинувачення в суді, і є тактика професійного захисту від державного обвинувачення, висунутого й підтримуваного в суді¹.

Будучи найактивнішим супротивником судової криміналістики та втілюючи у власних висновках думки інших своїх однодумців, автор підкріплює ці міркування наступними доводами: прагнення до оптимізації досягнення цілей, задоволення інтересів найбільш раціональним і економічним способом властиво будь-якому виду людської діяльності, тим більше діяльності професійної. Однак на практиці дуже рідко зустрічаються «чисті» завдання оптимізації. Людина, як правило, завжди виявляється в конфліктній ситуації – вона прагне різних цілей, їй заважають прагнення інших суб'єктів тощо. Засобами оптимізації діяльності саме в таких «людино-специфічних» умовах якраз і виступає тактика².

О. Баєв у наступний спосіб окреслює суть тактики. Він говорить, що термін «тактика» виник у військовій науці, у якій означає не просто лінію поведінки й прийоми здійснення окремих дій, а особливу сферу теорії й практики військового мистецтва, що вивчає об'єктивні закономірності бою і розробляє способи підготовки й ведення його³. При цьому автор звертає увагу на наступну особливість воєнної тактики (і має її на увазі, ведучи мову про різні види криміналістичної тактики): кожний вид збройних сил і рід військ, виходячи із властивих їм особливостей, мають свою теорію й практику організації та ведення бою, а отже, і свою тактику, що називається тактикою виду збройних сил або роду військ⁴.

Таким чином, у широкому значенні слова тактика як спосіб дій існує там і тільки там, де є необхідність попереджати й (або) переборювати безпосередню або опосередковану протидію оптимальному (або хоча б раціональному чи такому, що таким уявляється) досягненню інтересів діючого в цих умовах суб'єкта. Якщо немає потенційної або реальної протидії, немає потенційної або реальної конфліктності будь-чиїх інтересів у досягненні суб'єктом мети – немає потреби в тактиці. Не можна, на думку О. Баєва, говорити, наприклад, про тактику наукової праці, вивчення тієї або іншої навчальної дисципліни, тактику наук: криміналістики, хімії, тощо. Стосовно цих сфер людської діяльності варто користуватися поняттям «методика»: методика вивчення криміналістики, методика наукової праці, методика хімічних або фізичних досліджень тощо. Водночас цілком правомірним, коректним і очевидним у контексті сказаного вище про суть тактики є використання цієї категорії стосовно таких видів діяльності, як складання іспиту з тієї ж криміналістики чи будь-яких інших навчальних дисциплін, що постійно і досить ефективно

¹ Баєв О.Я. Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него. Следственная тактика: Научн.-практ. пособ. / О.Я. Баев. – М.: Экзамен, 2003. – С. 8–9

² Моисеев Н.Н., Иванов Ю.П., Столяров Е.М. Методы оптимизации. – М., 1978. – С. 8–9.

³ Словарь основных военных терминов. – М., 1965. – С. 224.

⁴ Там само.

використовується багатьма студентами, затвердження плану роботи хімічного або фізичного інституту, фінансових кошторисів на проведення певних експериментів, затвердження бюджету тощо.

Скрізь, де є хоча б елементи потенційної або реальної конфліктності, де є необхідність попереджати або переборювати чиюсь протидію – є тактика. І відповідно до цього в усіх сферах діяльності людини, де має місце тактика, будь-то класова боротьба, військове мистецтво, дипломатія, спорт або розслідування злочинів, є присутнім елемент конфліктності й відносин боротьби, і кожна зі сторін прагне обрати найбільш ефективні прийоми досягнення своїх цілей¹. І ще раз О. Баєв повторює в силу принципового значення цього положення: саме останнім і обумовлюється саме існування тактики в тій або іншій галузі, сфері людської, тим більше професійної, діяльності².

У цілому доводи О. Баєва та його прибічників можна звести до наступного. Криміналістична тактика існує тільки в конфліктних умовах, за протиборства сил з різними цілями, а отже, вона не властива діяльності судді.

Схожі думки висловлюють В. Бахіна й Н. Карпова, які вважають, що тактика необхідна там, де зустрічається протидія цілям предметної діяльності або досягненню конкретного результату, і спрямована на її подолання чи нейтралізацію. У найбільш загальному вигляді вона полягає в умінні «перехитрити» протидіючу сторону завдяки маскуванню своїх намірів, шляхом введення в оману, спонукання до певних дій³. Аналогічних поглядів дотримується В. Весельський, який зазначає, що криміналістична тактика – це вміння (здібність) перехитрити особу, яка протидіє встановленню об'єктивної істини⁴.

Проте я підтримую В. Шепітька, який вважає, що така позиція відображає лише один аспект криміналістичної тактики, пов'язаний з подоланням протидії зацікавлених осіб. Однак тактика існує й там, де не потрібно переборювати протидію (наприклад надати допомогу добросовісному допитуваному в пригадуванні забутого або встановити психологічний контакт із жертвою злочинного зазіхання тощо). Тактика – це не тільки протидіюча сила, а й надійний інструмент у руках судово-слідчого й оперативного працівника⁵.

¹ *Ведерников Н.Т.* Личность обвиняемого и подсудимого. – Томск, 1978. – С. 74. Например, вот как определяются тактика в отдельных видах спорта: «Тактика футбола – это совокупность методов коллективно организованных действий команды, направленных на преодоление противника средствами спортивной борьбы» (*Арктадьев Б.А.* Тактика футбольной игры. – М., 1962. – С. 5); «Тактика определяет методы и формы борьбы с противником для каждой отдельной игры» (*Штеллер И.П.* Тактика водного поло. – И., 1952. – С. 80).

² *Баев О.Я.* Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него. Следственная тактика: Научн.-практич. пособ. / О.Я. Баев. – М.: Экзамен, 2003. – С. 12-13.

³ *Бахин В.П., Карпов Н.С.* Понятие и сущность криминалистической тактики // Современные проблемы криминалистики. Труды Академии управления. – М.: Акад. упр. МВД России, 1998. – С. 9.

⁴ *Весельський В.К.* Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти): Автореф ... дис. канд. юрид. наук. – К., 1999. – С. 4.

⁵ *Шепітько В.Ю.* Теорія криміналістичної тактики: Монографія. – Харків: Гриф, 2002. – С. 11–12.

Отже, видається неприпустимим виключення суду з числа суб'єктів криміналістичної тактики, засноване на такому однобічному розумінні її суті. Про можливість та необхідність використання тактичних знань у ході судового розгляду кримінальної справи, зокрема у діяльності судді, свідчать наступні міркування.

Стосовно конфліктності. Наявність більшого порівняно з досудовим слідством кола осіб, що беруть участь у розгляді справи і виконують кожен свою процесуальну функцію, дозволяє говорити про наявність різноманітних зв'язків між зазначеними суб'єктами. Крім того, ці зв'язки мають необхідний, стійкий і повторюваний характер, тобто є закономірними і можуть проявлятися на різних рівнях взаємин учасників судового розгляду.

С. Кисленко виділив дві групи відносин, у яких бере участь суд:

1) відносини між судом і сторонами. Відносини цього виду визначені здебільшого кримінально-процесуальним законодавством, відповідно до якого кримінальне судочинство здійснюється на основі змагальності сторін;

2) відносини між судом і фахівцями (спеціалістом, експертом). Ці відносини протікають, як правило, в умовах безконфліктної ситуації. Пояснюється це тим, що експерти й спеціалісти – особи не зацікавлені у результаті розгляду справи. Ці особи в силу свого процесуального становища не повинні переборювати чийось протидію. Вони призначаються для проведення судової експертизи й надання висновку або залучаються до участі в процесуальних діях для сприяння у виявленні, закріпленні й вилученні предметів і документів, застосування технічних засобів у дослідженні матеріалів кримінальної справи тощо¹.

Конфліктні ситуації можуть виникати як у першій, так і в другій групі.

У цьому плані цікавими є міркування, висловлені в статті доктора психологічних наук А. Панасюка², який розподіляє конфліктні ситуації, які виникають у судовому засіданні, на об'єктивні, що походять із протилежності процесуальних функцій, які здійснюються обвинуваченням і захистом і сприяють досягненню істини в судочинстві, та суб'єктивні, причиною яких є характерологічні особливості учасників судового розгляду: невитриманість, невихованість тощо. Перші суддя повинен підтримувати, усіляко сприяти виникненню об'єктивного конфлікту між прокурором і захисником, стимулювати сторони до протистояння, активного висловлення своїх позицій, їх захисту й спростування іншою стороною.

Конфлікти суб'єктивні суддя має гасити, опираючись або на санкції, або на знання психології, особливостей соціальних або професійних груп, та й у цілому – особистості³.

¹ Кисленко С.Л. Тактика судебного следствия и ее место в системе криминалистики: Дисс... канд. юрид. наук. – Саратов, 2002. – С. 153–154.

² Панасюк А.Ю. Разрешение конфликтных ситуаций: стратегия и тактика судьи / А.Ю. Панасюк // Российская юстиция. – 1997. – № 5. – С. 51–52.

³ Корневский Ю.В. Криминалистика для судебного следствия / Ю.В. Корневский. – М.: Центр Юринфор, 2001. – С. 161.

Отже, основою конфлікту в суді можуть бути об'єктивні й суб'єктивні чинники. До перших відносяться норми кримінально-процесуального законодавства, до других – професійні й міжособистісні відносини. І суд повинен вміти одні з них підтримати, а інші – припинити. Тактичні знання при цьому вкрай необхідні.

Стосовно протидії сил, які мають різні цілі. Слід згадати, що криміналістична тактика в ході її розробки авторами однозначно не пов'язувалась із протидією якимось силам. Автори підручника з криміналістики 1938 р. поряд із терміном «кримінальна тактика» використовували новий термін – «тактика розслідування злочинів», що розумілося як система прийомів досудового слідства, які дають можливість на основі вивчення особливостей кожної конкретної слідчої справи найбільш ефективно і з найменшою витратою сил та засобів реалізувати в цій справі вимоги кримінального матеріального й процесуального права¹. Це стосується й судового розгляду кримінальних справ.

Щоб протистояти спробам злочинців уникнути законної відповідальності й разом з тим не допустити судових помилок, в умовах змагального процесу насамперед прокурор мусить повною мірою володіти знаннями в галузі методики розслідування окремих видів і груп злочинів, умінням застосовувати розроблені криміналістикою тактичні прийоми та технічні засоби в умовах судового розгляду. Такі ж знання потрібні, зрозуміло, й іншим професійним учасникам судового розгляду, зокрема захисникам (адвокатам). А суддям такі знання потрібні на рівні, що перевищує рівень будь-якого учасника розгляду, оскільки остаточне рішення в більшості судових ситуацій приймає саме суддя з урахуванням думок сторін.

На практиці одна сторона може переважати іншу не з об'єктивних, а із суб'єктивних причин – неможливість запросити кваліфікованого адвоката, недостатній професіоналізм обвинувача або захисника тощо. За таких обставин доказова активність суду, зокрема використання певних тактичних прийомів, не повинна сприйматись як боротьба з більш сильною стороною. Ця активність спрямована на вирівнювання змагання.

Необхідність доповнення зусиль сторін може виникнути тоді, коли сторони не можуть, не вміють або не хочуть використовувати свої можливості й права. Проявляючи в таких ситуаціях активність, суд не бере на себе виконання функцій обвинувачення або захисту й не прагне надати якійсь стороні допомогу. Він прагне встановити істину в справі для винесення законного й обґрунтованого судового рішення².

Професійними цілями судді є всебічне, повне, об'єктивне та неупереджене з'ясування всіх обставин кримінального провадження. В цьому плані на суд впливають дві протилежні за цілями сторони, які прагнуть схилити його або до обвинувачення, або до виправдання. Завдання суду – скласти ці два вектори в один – правильний, спрямований на досягнення мети правосуддя.

¹ Криміналістика. – М., 1938. – С. 4–5.

² Даровских С.М. Принцип состязательности в уголовном процессе России и механизм его реализации: Автореф. дисс... канд. юрид. наук. – Челябинск, 2001. – С. 14.

Стосовно подолання перешкод. Перешкодами у досягненні істини можуть бути не тільки протидія зацікавлених осіб та конфлікти, а й психологічні особливості учасників розгляду, їхні взаємини, недостатня активність однієї зі сторін, помилки й прогалини досудового слідства тощо. Навіть загальні положення й принципи судового розгляду, які ставлять суддю й усіх учасників судового розгляду у певні рамки і змушують їх діяти в певних умовах, можна розцінити як перешкоду, тому що не всі засоби й методи досягнення істини при цьому доступні. Суд повинен обрати такий тактично правильний хід судового розгляду, щоб всі ці перешкоди були успішно подолані.

Проголосивши змагальність і рівність учасників судового процесу одним з базових принципів судочинства, Основний Закон визначив пріоритетний напрям розвитку процесуального законодавства України.

Конституційні засади судочинства одержали змістовне наповнення у відповідних нормах процесуальних законів. Так, зокрема, Законом від 21 червня 2001 р. № 2533-III Кримінально-процесуальний кодекс (КПК) України 1961 р. було доповнено статтею 16-1, згідно з якою елементами, що утворюють внутрішню структуру змагальності, є розмежування функцій обвинувачення, захисту і розгляду справи та рівність прав сторін і свобода у наданні ними доказів, їх дослідженні та доведенні їх переконливості перед судом. Разом з тим законодавець виключив суд з переліку суб'єктів, на яких покладено обов'язки зі збирання доказів для встановлення обставин справи, виявлення причин і умов, які сприяли вчиненню злочину (ст. ст. 22, 23).

Зважаючи на це, деякі судді вважали себе вільними від застосування будь-яких заходів щодо відшукання істини у справі під загрозою обвинувачення у схиланні на ту чи іншу сторону та порушенні таким чином принципу змагальності. В результаті суд дійсно міг схилитися на сторону обвинувачення або захисту, але не тому, що перевірів їх правоту або неправоту, а тому, що одна з них була більш переконливою, підготовленою, мала для цього більше ресурсів і можливостей.

На мій погляд, така ситуація видається неприпустимою. Суд – не просто арбітр у спорі між сторонами обвинувачення та захисту. З'ясування обставин справи не може обмежуватися дослідженням винятково тих доказів, які надані сторонами, коли сторона обвинувачення не зуміла з тих чи інших причин належним чином обґрунтувати обвинувачення в суді або сторона захисту не змогла впоратися зі своїми обов'язками. Суд повинен вирішити справу відповідно до дійсної правоти тієї чи іншої сторони для того, щоб ухвалити законне, обґрунтоване і вмотивоване рішення.

Необхідність (за певних обставин) доказової активності суду визначається перш за все більш потужними порівняно із захистом матеріальними, технічними, кадровими, інтелектуальними ресурсами обвинувачення і покликана збалансувати можливості сторін щодо збирання доказів, адекватної оцінки судової ситуації, обрання відповідної лінії процесуальної поведінки і прийняття тактичних рішень тощо.

Новий процесуальний закон (КПК України 2012 р.) продовжив курс на реформування кримінальної юстиції в напрямі створення рівних можливостей сторін та реалізації принципу змагальності, за якого результат судового провадження залежить винятково від обґрунтованості позиції сторін. Проте й він не виключає певної доказової активності суду, який, зокрема, має право за власною ініціативою: здійснити судовий виклик будь-якої особи, коли встановить наявність достатніх підстав вважати, що така особа може дати показання, які мають значення для правильного вирішення обвинувачення по суті (ст. 134); дослідити протоколи слідчих (розшукових) дій та інші долучені до кримінального провадження документи, якщо в них викладені чи посвідчені відомості, що мають значення для встановлення фактів і обставин кримінального провадження (ст. 358); оглянути певне місце (ст. 361); витребувати документи, у тому числі скарги підозрюваного чи обвинуваченого, подані ним під час кримінального провадження, та рішення за наслідками їх розгляду, а також викликати в судові засідання осіб та опитати їх для з'ясування добровільності укладення угоди про примирення між потерпілим і підозрюваним (обвинуваченим) чи угоди між прокурором і підозрюваним (обвинуваченим) про визнання вини (ст. 474); призначити розгляд у судовому засіданні обвинувального акта, який надійшов з клопотанням про його розгляд у спрощеному провадженні, та викликати для участі в ньому учасників кримінального провадження, якщо визнає це за необхідне (ст. 382); відновити з'ясування обставин, встановлених під час кримінального провадження, та перевірку їх доказами, якщо обвинувачений в останньому слові повідомить про нові обставини, які мають істотне значення для кримінального провадження (ст. 365). Суд вправі ініціювати й інші процесуальні дії та ухвалювати рішення з окремих питань кримінального провадження, які можуть бути обумовлені тактичними міркуваннями (ч. 4 ст. 193, ч. 2 ст. 336, ч.ч. 9, 13 ст. 352 та інші).

Головуючий, як і раніше, керує ходом судового засідання, забезпечує додержання послідовності та порядку вчинення процесуальних дій, здійснення учасниками кримінального провадження їхніх процесуальних прав і виконання ними обов'язків, спрямовує судовий розгляд на забезпечення з'ясування всіх обставин кримінального провадження, усуваючи з судового розгляду все, що не має значення для кримінального провадження (ст. 321). Та чи можна бути керівником (організатором, спрямовувачем) процесу, не розбираючись у змістовній суті того, що відбувається, не вмючи помітити й оцінити замасковані ходи учасників? Згоден із думкою В. Бахіна та Н. Карпова: відповідь однозначна – ні!¹

Врешті-решт, саме суд визначає обсяг доказів, які підлягають дослідженню, та порядок їх дослідження (ст. 349), і це питання по суті є централь-

¹ Бахин В.П., Карпов Н.С. Состязательность – новая сущность нашей правовой системы или создание ее видимости? // Криміналістичний вісник: Наук.-практ. зб. / ДНДЕКЦ МВС України; НАВСУ; Редкол.: Я.Ю. Кондратьев (голов, ред.) та ін. – К.: Ред. «Бюл. ВАК України», 2004. – № 1. – С. 13–20.

ним у тактиці судового слідства, адже кінцева істина у справі досягається організацією певної послідовності процесуальних дій, яка повинна бути правильно визначена та правильно з тактичної точки зору проведена, що насамперед залежить від такого тактичного поняття, як планування. Зміст плану в свою чергу визначається судовими версіями та ситуаціями, котрі вимагають відповідних тактичних рішень, результатом яких є тактично обумовлена сукупність дій, що виражаються в тактичних прийомах або тактичних комбінаціях.

Насамкінець обов'язком суду є ухвалення законного, обґрунтованого і вмотивованого рішення на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом за внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюючи кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку (ст. ст. 94, 370).

Для вирішення цих важливих практичних завдань вкрай необхідне знання суддями прийомів і методів дослідження доказів з використанням організаційних, тактичних засобів і методів. Підвищення якості судового розгляду може здійснюватися шляхом послідовного вдосконалення всіх видів використання засобів і методів криміналістики в організації судового провадження, дослідженні доказів тощо.

Зважаючи на це, актуальними, на мою думку, залишаються і вимагають подальшого дослідження на основі положень нового процесуального закону питання організації та планування судового провадження, версійної діяльності суду, тактичних рішень, прийомів і комбінацій, тактики окремих судових дій. З огляду на відсутність єдності поглядів не менш важливим науковим завданням є поглиблення теоретичного обґрунтування самого існування тактики суду. Цілковитих нових тактичних напрацювань потребує специфічна діяльність слідчого судді.

Ці та інші проблеми тактики суду, яка вбачається як складова особливої частини криміналістичної тактики і розуміється як система наукових положень та розроблених на їх основі відповідно до вимог процесуального закону рекомендацій щодо організації та планування оптимального й раціонального судового провадження, послідовність дослідження доказів, проведення судових дій для встановлення істини та ухвалення законного і обґрунтованого рішення, слід визнати перспективним напрямом розвитку науки криміналістики з метою поширення в суддівському середовищі криміналістичних знань, впровадження в судову практику криміналістичних тактичних рекомендацій задля підвищення ефективності судочинства.

МИРОШНИЧЕНКО Ю. Тактика суду в кримінальному провадженні: генеза та перспектива.

На основі ретроспективного аналізу наукових уявлень про суть криміналістичної тактики досліджується процес виникнення й розвитку тактики суду як складової цього розділу криміналістики, сучасний стан та можливості подальшого вирішення проблеми використання судом криміналістичної тактики.

Ключові слова: криміналістична тактика, тактика суду, доказування, змагальність.

МИРОШНИЧЕНКО Ю. Тактика суда в уголовном производстве: генезис и перспектива.

На основе ретроспективного анализа научных представлений о сути криминалистической тактики исследуется процесс возникновения и развития тактики суда как составляющей этого раздела криминалистики, современное состояние и возможности дальнейшего решения проблемы использования судом криминалистической тактики.

Ключевые слова: криминалистическая тактика, тактика суда, доказывание, состязательность.

MIROSHNICHENKO Y. Tactics court in criminal proceedings: Genesis and perspective.

Based on a retrospective analysis of scientific ideas about the nature of criminalistic tactics, examines the process of appearance and development of tactics of court as a part of this section criminology. Current state and possible future solving of the problem thru the using of criminalistic tactics by the court.

Key words: forensic tactics, tactics court proof adversarial.